

Б. Шијаковић, „Рат и рационалност“ (1992), у: Б. Шијаковић, *Присутност трансценденције: Хеленство, Хришћанство, Филозофија историје*, Београд: Службени гласник, ПБФ 2013, 179-192.

Богољуб Шијаковић

Рат и рационалност

И видјех да Јагње отвори један од седам печата, и чух једно од четири жива бића гдје говори као глас грома: Дођи и види! – И видјех, и гле, коњ бијели, и онај што сјеђаше на њему имађаше стријелу; и даде му се вијенац, и наступи побјеђујући, и да побиједи. – И кад отвори други печат, чух друго живо биће гдје говори: Дођи! – И изиђе коњ риђ, и ономе што сјеђаше на њему даде се да узме мир са земље те да се људи међусобно кољу, и даде му се мач велики. – И кад отвори трећи печат, чух треће живо биће гдје говори: Дођи и види! И видјех, и гле, коњ вран, и онај што сјеђаше на њему имађаше мјерила у руци својој. – И чух као глас између четири жива бића гдје говори: Мјера пшенице за динар, и три мјере јечма за динар, а уље и вино немој ускратити. – И кад отвори четврти печат, чух глас четвртог живог бића гдје говори: Дођи и види! – И видјех, и гле, коњ зеленкаст, и јахач на њему коме је име Смрт, и пакао иђаше за њим; и даде му се власт над четвртином земље, да убија мачем и глађу и помором и звјерињем земаљским. – И кад отвори пети печат, видјех под жртвеником душе закљаних за ријеч Божију и за свједочанство Јагњетово које имаху. – И повикаше гласом силним говорећи: Докле ћеш, Господару Свети и Истинити, одлагати да судиш и осветиш крв нашу на онима што живе на земљи? – И свакоме од њих даде се хаљина бијела, и речено им би да почину још мало времена, докле се напуни и број сатрудника њихових и браће њихове, који има да буду побијени као и они.

Откривење светог Јована Богослова 6:1-11

Тешко да иједно социјално стање тако оштро ретушира старе и неизбјежно доноси нове *дилеме*, личне и колективне, као што то чини рат. Томе насупрот, ратно стање једнозначно утврђује *улоге* и принуђава појединце и колективитете да их се прихвате. То је разлог што су многи људи способни да скрше све рогове тешких ратних дилема и да у ратном стању дјелају и о њему мисле јасно и разговијетно. Ако је то очекивано или чак функционално нужно код оних који о рату *одлучују* и (код оних који) у њему *учествују*, – необично је, можда, што се тако понашају и многи који рат *интерпретирају*. Притом се најчешће ни не покушава да се рат *разумије*, већ се он или *оправдава* или *осуђује*. Они који га оправдавају, а увијек се оправдава заправо један *конкретан рат*, обично избјегавају да своје ставове преиспитају тако што би их *универзализовали*. Они који осуђују рат најчешће се подупиру

универзалистичким аргументима и према томе осуђују рат као рат, рат уопште, превиђајући да уопште не постоји *рат уопште*. Тиме се међутим истовремено превиђа да у рату страдају конкретни људи, да се ужасна патња и ништење људског достојанства непосредно догађа стварним људима. Из животне сигурности и из охолости такође дијеле се тада лекције онима који у рату непосредно учествују и страдају. А док поред нас страдају наши ближњи било би у најмању руку пристojно да ми који смо у животној сигурности управо због те сигурности осјетимо СТИД. И они који рат „осуђују“ и они који га „оправдавају“ сложили би се да се морају уважити и захтјев за универзализовањем наших ставова и свијест о конкретности практичних поступака: у подручју етике и политике тако је то још од АРИСТОТЕЛА. Управо из практичних етичко-политичких проблема у премошћавању овог процијепса између универзалности и конкретности исходе дилеме које ометају нашу склоност да се необавезно и лагодно у кућном мантилу опредјељујемо за живот и смрт других. Оно што слиједи израз је таквих *дилема*. И нешто више.

Натурална рационалност

Када се колоквијално каже да је рат одсуство мира а мир престанак рата, онда се заправо признаје да су *'рат'* и *'мир'* тешко дефинљиви. И не само то. Тиме се тврди да су рат и мир међусобно јасно разлучени, да „између рата и мира нема никакве средине“, како је давно рекао КИКЕРОН (*Philippica* 8.1: *Inter bellum et pacem nihil est medium.*). Дакле: *или* рат *или* мир, ништа између! Такав став прихвата и ХУГО ГРООТ (*Grotius, De iure belli ac pacis, 1625*). – Међутим: кад престаје мир а почиње рат?, да ли су припреме за рат такође рат или још увијек мир?, шта то уопште разликује рат и мир? Ако постоји трговачки рат, царински рат, хладни рат, медијски рат – онда мир није одсуство рата? Да ли су блокаде и санкције, као редовна и омиљена средства дипломатије моћи и силе, већ нека врста рата или још увијек мир? Или можда некажњено убијање значи да се ради о рату? Али, зар не живимо у свијету који је убијање учинио посредованим, који је удаљио и прикрио везу између оних који о људским судбинама одлучују и оних који страдају?

У ПЛАТОНОВОМ дијалогу *Закони* (626а) каже се овако: „Оно што већина људи назива миром само је име (празна ријеч), а уствари све се државе по својој природи стално налазе у необјављеном рату против свих других држава.“ – Дакле, не само да су све државе у сталном рату против свих држава, него је то *природно стање*: државе су у рату по својој природи, *kata physin*, суштински, – на темељу тога државе постоје. А будући да је држава (*полис*) јавна и правна заједница људи-држављана, то онда значи да се људи *по својој природи* налазе у сталном рату против других људи. *Рат је природно стање*. Управо то хоће да каже и она гласовита ХОБЗОВА лозинка *bellum omnium contra omnes*: рат свих против свих је природно стање.

Стање чисте природности је *стање инстинката и нагона*. То је стање које припада биолошкој сфери и као такво оно је изван сфере моралитета. Наравно, ни поступци учињени у таквом стању не могу умаћи моралном вредновању.

Стање чисте природности је истовремено и стање *чисте рационалности* (етички неутралне способности прилагођавања ради опстанка и доминације), рационалности као чисте форме примјењиве и дјелатне на било ком садржају. Тај садржај могу бити не само наука и философија, већ и мит, игра, па и *рат*.

Рат је стање чисте природности, стање инстинката и нагона. А пошто је рационалност – и то нарочито циљна, инструментална, утилитарна, функционална рационалност – чиста природност, онда: *рат је стање чисте (натуралне) рационалности*. Једну страну овог проблема могли бисмо назвати *рационално насиље* а другу *насилна рационалност*.

Рат као рационално насиље

Очигледно је да постоје рационалне форме унутар којих рат постаје крајње функционализован и високо софистикован. **Техничка рационалност** (рационалност ‘сврха-средство’) има свој највиши израз у *ратној техници* и *војној индустрији*. И уопште **материјално-научна рационалност** (брига за пораст научног знања) све више је под утицајем војних истраживања, која су подстицај за научна открића: первертовање је дакле у томе што војна *апликативна* наука сада

одређује *фундаменталну* науку а не обрнуто. Научно-технолошки напредак је дефинитивно везан за војну индустрију и милитаризам: то се крије у изразу ‘војно-индустријски комплекс’. Ни тзв. хуманистичке науке данас нису без тог комплекса. Уз то, **економска рационалност** већ одавно има своју адаптацију у ратној економији. А **инструментална (циљна) рационалност** је очигледна у чињеници да је рат рационално одабрани инструмент за постизање политичких циљева: сваки рат има врло прецизан *циљ*. То је на најбољи начин изразио онај пруски официр, КАРЛ ФОН КЛАУЗЕВИЦ, у гласовитој реченици: „Der Krieg ist eine bloße Fortsetzung der Politik mit anderen Mitteln“ („Рат је прост наставак политике другим средствима“).¹ Истичући да рат треба посматрати у контексту цјелокупног друштвеног живота КЛАУЗЕВИЦ је друштвену теорију засновао *sub specie belli*.² Ни ХЕГЕЛ није далеко од КЛАУЗЕВИЦА, не само зато што им је обојици смрт била прост наставак исте епидемије колере 1831. За њега је рат покретач саморегулације друштва.³ То заправо значи да је рат смјештен у оквир тзв. **системске рационалности**. А када је у питању **аргументативна и комуникативна рационалност** онда смо на несрећу свједоци колико је промишљено и функционализовано *медијско* паковање пропагандног рата и ратне пропаганде.

Медији су инфраструктура рата. Медијски мит о ‘чистом рату’ постао је саставни дио ратне вјештине: и медијска истина рата и сама ратна вјештина почивају на *превари, обмани*. Медијска атрактивност рата само је у техничком смислу новији феномен. Најсвирепије убијање људи за медијске потребе упражњава се од римских гладијаторских борби до сарајевских уличних масакрирања. Медијима посредовано насиље намеће се тзв. ‘јавности’ са већ истумаченим значењем и циљно-рационално служи за „производњу друштвено прихватљиве истине“ (КРИСТОФЕР НОРИС⁴), за обликовање тзв. ‘јавног

---

¹ CARL VON CLAUSEWITZ, *Vom Kriege* (1831), Bonn 1980.

² Интерес за овај проблем обновљен је сада мултидисциплинарним прилозима у: G. VOWINCKEL, Hg., *Clausewitz-Kolloquium: Theorie des Krieges als Sozialwissenschaft*, Berlin: Duncker & Humblot 1993.

³ G. W. F. HEGEL, *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse*, Berlin 1821, §§ 321-340 (*Основне линије филозофије права*, Сарајево 1989).

⁴ CHRISTOPHER NORRIS, *Uncritical Theory: Postmodernism, Intellectuals and the Gulf*

мњења' које треба да потврди и ојача ставове прихватљиве за центар политичке моћи, да тим ставовима пружи легитимацију. Наводно се одлучује под притиском јавног мњења, а заправо је јавно мњење претходно већ одлучено под притиском медија. Тзв. 'слободна јавност' постаје средство за контролу мишљења и манипулацију душом.⁵ Зато су у рату у Голфском заливу америчке војне власти (а то је држава) одлучиле да медији буду надгледани *све вријеме*.⁶ Тако се и медијски многоструко посредовани рат нуди као непосредан увид у саму ствар, као чисто искуство стварности, а заправо је огледало државних (тј. војно-индустријских) интереса.

[Из таме комунистичког деспотизма на „Истоку“ нисмо се ни усуђивали да погледамо бљештави медијски тоталитаризам на „Западу“.]

Рат производи нову комуникативну заједницу, он успоставља нову инстанцију лингвистичке компетенције. Рат уводи нови критеријум за разликовање 'матерњег' и 'страног' језика, што се догађа и онда када зарађене стране фактички припадају истој језичкој заједници. За разумијевање и споразумијевање наравно да је потребно много више од учешћа у истој језичкој заједници. Улоге које рат профилише и до краја прецизира принуђене су да говоре реториком која одбацује *универзалистички* схваћену комуникативну заједницу. (Заједница и може да буде комуникативна јер је барем потенцијално универзална, једноставно због интерсубјективности и транспарентности језика.) Међутим, и кад се одбаци комуникативна заједница ипак се мора комуницирати – није необично и силом: настаје *комуникативна заједница силе*: РАТ ПОСТАЈЕ ВРСТА КОМУНИКАЦИЈЕ.

Насилна рационалност

Рат је стање чисте (натуралне) рационалности, рекли смо. Као и то

War, Amherst, MA: University of Massachusetts Press 1992, 129-130.

⁵ За најновије актуелизовање проблема види часописе *Die Neue Gesellschaft: Frankfurter Hefte* 39 (9/1992) 780-815: „Medien und Macht“; *Merkur* 47 Nr. 534/535 (9-10/1993) 745-924: „Medien. Neu? Über Macht, Ästhetik, Fernsehen“.

⁶ О овој Пентагоновој „политици надгледања медија“ види JOHN R. MACARTHUR, *Second Front: Censorship and Propaganda in the Gulf War*, New York: Hill and Wang 1992.

да осим што је ратно насиље рационално истовремено је и сама рационалност насилна. Не може дакле бити ријечи само о *рационалној форми рата*, већ треба проговорити и о томе да сама рационалност као чиста природност у себи садржи *насиље*. – Пажљиво саслушајмо поново КЛАУЗЕВИЦА: Рат као инструмент политике је „Akt der Gewalt, um den Gegner zur Erfüllung unseres Willens zu zwingen“ („акт насиља да би се противник *присилио на испуњење наше воље*“). Уз ово имајмо на уму и нешто што каже Сун Цу (*Вјештина ратовања* I 17): „*Сва вјештина ратовања заснива се на обмани*.“⁷ Насиље над другим, кршење његове аутономне воље, и *обмана*, превара, у темељима су рата. Али ја хоћу да истакнем да су присила ради наметања своје воље и обмана садржани у самој натуралној рационалности!

Двије херменеутичке екскурсије из историје овог проблема одвешће нас у мјесто рођења европске рационалности. – Европска рационалност је утемељена код Хелена, у њиховој идеји *логоса*. Ова ријеч се први пут помиње наравно код ХОМЕРА у *Одисеји* (I 56) везано за усамљену а љубави жељну нимфу Калипсо, која се Одисеју, да би га задржала за себе на свом острву Огигији, обраћа *haimylioisi logoisi* (αἰμυλίοισι λόγοισι) – лукавим, варљивим, обмањујућим, ласкавим, заводећим ријечима. Управо то – обмана и завођење – суштинска је одлика логоса. Логос је у раној употреби она *ријеч* чије је значење одређено субјективно и са сасвим одређеним *циљем*. Логос је смишљена и убјеђујућа ријеч. Отуда логос подразумејева *доказ*. *Силом аргумента* се заправо намеће сопствена воља, обмана је такорећи логички озакоњена. – И све се то догађа у Европи. А Европа је била прелијепа и врлинама обдарена краљевска кћи. Идеална прилика. Био је то неодољив изазов за Зевса, који је дјевицу Европу *на превару* одвео у некакву пећину и обљубио. Галантни заводник Зевс заузврат је надокнадио Европи штету дарујући је двоструко: скупоцјеним накитом и копљем које увијек погађа циљ. Скупоцјени накит је требало да поврати привлачност изгубљену скупа с невиношћу. Нарушени космос доводи се у ред козметиком. За потпуну обману неопходна је и финансијска моћ, а скупоцјени накит и њу јемчи. А гдје је моћ ту је и сила: копље које увијек погађа циљ (дакле

---

⁷ Постоји више домаћих издања (потражња је велика): Сун Цу Ву, *Вештина ратовања*, Београд 1952; такође у: *Расправе о ратној вештини*, Београд 1991, 13-43; дјелови у: *Књижевна реч* XXI бр. 397 (9. јун 1992) 3.

парадигма савршене циљно усмјерене, инструменталне рационалности) – то је војна сила са *логистичком* подршком, то је метафора *насилне рационалности*.

Post hoc ergo ante hoc

Историја поменуће Европе је *историја ратова, историја насиља и преваре*. Не само она митска него и ова географско-историјска Европа одређена је насиљем. Европа је одлучила да историја буде историја ратова. О томе нам најприје говори учитељ свих Хелена и потом свих Европљана – ХОМЕР. О томе говори и ХЕРАКЛИТ (фрг. 53): „Рат је отац свих, краљ свих; једне је објелоданио као богове а друге као људе, једне је учинио робовима а друге слободнима.“ – Зашто је историја историја ратова? МИШЕЛ ФУКО истиче да је *говор историчара* одавно био срођен с *ритуалом моћи*.⁸ Одатле ФУКО изводи традиционалну функцију историје: (1) она приповиједа повијест моћника и тиме људе *правно веже за моћ*: историја је говор оне *моћи која успоставља поредак*; (2) она је фасцинација славом узорних људи и дјела. *Свјетлост закона и сјај славе* су функционална начела историје. Закон и слава исходе из моћи, а моћ исходи из рата. Већ одавно се друштво организује и структурише око идеје да је *рат покретач историје* (ЖОРЖ БАТАЈ). Отуда је рат „фундаментална институција државе попут закона“ (Fundamentalinstitution des Staates wie das Gesetz), како рече АДОЛФ ЛАСОН.⁹ Не само да поредак происходи из рата, него онда рат происходи из структуре и природе саме државе: „увијек бити спреман за рат“ – то је руководно начело савремене државе.

Историја је велико рационализовање рата. Рационалност ‘сврхасредство’ карактеристична је и за рат и за историју: и рат и историја су по свом суштаству инструментализовани. Отуда је историја увијек једна *телеологизација*. Ова телеологизација је двосмјерна, она је

---

⁸ Види нпр. MICHEL FOUCAULT, *Vom Licht des Krieges zur Geburt der Geschichte*, Berlin 1986 = „Од светлости/сјаја рата ка рођењу историје“, *Овдје* XXIV бр. 284-285 (авг.-септ. 1992) 1-5 и бр. 286 (окт. 1992) 30-34; такође у: *Evropski diskurs rata: Zbornik, priir. O. Savić*, Beograd 1995, 23-55.

⁹ ADOLF LASSON, *Das Kulturideal und der Krieg*, Berlin 1868.

окренута и уназад: историја је трагање за исходиштима већ унапријед одређених сврха: последица претходи узроку, а да би се то прикрило историја нам приповиједа о догађајима у хронолошкој перспективи. Изврнута рукавица је бачена! Отуда:

Историја је велика каузализација рата. Историја је производња и продаја *узрока рата*. „Узроци“ које ствара интерес а образлаже историја пројектују се у стварно догађање. Тако долази до *симулације рата* с циљем да он постане *стварни рат*. Наравно да је историјски каузалитет телеолошки¹⁰ и да ниједан рат, строго узевши, *нема узроке* у смислу природне нужности и узрочно-последичног детерминизма или чак фатализма. Не само зато што би тада поље слободе било покошено. Сваки рат се *може избјећи*; рат *не мора* да се догоди... Али ратови (нам) се догађају, зар не? Ако не вјерујете својим очима питајте историчара, због његових наочара.

Bellum justum?

Међутим, питање о узроцима рата има и један сасвим други смисао: из узрока и разлога рата треба заправо да се изведе *право на рат (ius ad bellum)*, право да се поведе рат: рат хоће да се *озакони*. Каузализација рата је његово озакоњење које се редовно догађа са становишта силе, а потом заводи у писарници историје. Да би се на силу пристало милом, каузализација рата се вјенчава с његовом морализацијом: право на рат (*ius ad bellum*) неће наиме да буде само ствар права (*ратно право: ius belli* или *ius in bello*) већ хоће да има и *морални* смисао: тако је одлучено да *постоји праведан рат (bellum justum)*, постоји дакле моралом заогрнуто право на некажњено убијање људи. Поменути ХУГО ГРООТ је први понудио изричиту формулацију: рат се може повести једино за обезбјеђење права и мора се водити у границама права. Ако у КЛАУЗЕВИЦЕВОМ ставу да рат почиње тек са *одбраном* не видимо само проблем ратне тактике и стратегије, онда је у том ставу садржана и једна формулација праведног рата. Али шта је

---

¹⁰ О томе види HANS-GEORG GADAMER, „Kausalität in der Geschichte?“ (1964), in: Gadamer, *Gesammelte Werke*, Bd. 4: *Neuere Philosophie II*, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1987, 107-116 = ГАДАМЕР, *Похвала теорији: Филозофски есеји*, прев. С. Радојчић, Подгорица: Октоих 1996, 56-69: „Каузалитет у историји?“.

одбрана и кад она почиње? Ко о томе доноси одлучујући суд? Шта са омиљеним покрићем „напад је најбоља одбрана“? Није довољно рећи ни да је рат праведан онда када су начела која га оправдавају неоспорна, како мисли ХАБЕРМАС.¹¹ Која инстанција одлучује о томе да је неко начело неоспорно и да се ради управо о одбрани тог начела? Да ли о начелу које оправдава силу одлучује инстанција силе? Не пролази боље ни став да је рат оправдан ако су се исцрпила сва нератна средства одстрањивања разлога за рат, како каже ТУГЕНДХАТ.¹² Проблем је и у каузализацији и у инстанцији одлучивања. И други ТУГЕНДХАТОВ принцип, да зла која рат собом носи морају бити мања од зла које ратом треба одстранити, суочава се са сличним приговором. Оно што се овдје испоставља као *право* показује се међутим као *насиље*. „Ако се закон јачег претвори у политички однос, тиме се не прелази са насиља на право, већ са снаге што се непосредно испољава на снагу која калкулише“ – упозорење је ГЛИКСМАНОВО, које он сам изгледа уопште није чуо.¹³

Каузализација рата има много више смисла када поставља питање *одговорности за рат*. А одговорност за рат се увијек утврђује након рата, и то тако што се *изводи из резултата рата*. Исход рата се пројектује у узроке рата: виновник рата је увијек онај поражени, поражени је одговоран за рат. Још никад побједник није био одговоран за рат, никада за ратне злочине није суђено побједницима. Одговорност одлучена у сфери војне моћи не дозвољава да се изван поља силе постави питање *правне и моралне одговорности за начин конкретног понашања учесника у рату*. Упркос томе, ово питање се увијек *мора* поставити.

Питање конкретне одговорности учесника у југословенском грађанском рату унапријед је одлучено изван сфере права и

---

¹¹ JÜRGEN HABERMAS, „Wider die Logik des Krieges: Ein Plädoyer für Zurückhaltung aber nicht gegenüber Israel“, Die Zeit (15. Februar 1991) 40 = „Protiv logike rata“, prev. S. Zečević, Luča IX/2 (1992) 107-111; преузето у: *Evropski diskurs rata: Zbornik*, прир. О. Savić, Beograd 1995, 377-385.

¹² ERNST TUGENDHAT, „Der Golfkrieg, Deutschland und Israel“, Die Zeit (22. Februar 1991) 61-62 = „Golfski rat, Njemačka i Izrael“, prev. S. Zečević, Luča IX/2 (1992) 112-119; преузето у: *Evropski diskurs rata: Zbornik*, прир. О. Savić, Beograd 1995, 387-401.

¹³ ANDRE GLUCKSMANN, *La discours de la guerre* (1967), Paris: Bernard Grasset 1979 = А. ГЛИКСМАН, *Говор рата*, Београд: ВИНЦ 1991, 132.

моралитета: Будући да је каузализацијом рата са становишта силе утврђено да су за рат одговорни Срби, онда би било природно да Срби буду поражени и осуђени за ратне злочине. Медијски унисоно форсирана матрица сатанизације Срба упечатљиво демонстрира *социјалну функцију жртвеног јарца* као пројектоване и екстериоризоване *анималности*. Онда Срби имају право само на жртву и патњу функционализовану да би се утемељило јединство, – и наметнули интереси моћи, наравно.¹⁴ Сатанизује се дакако слабији да би се могао мрзити без опасности, а да би ова мржња имала морално покриће – жртвени јарац је изопштен из сфере моралности, он је онај „сасвим други“: Срби су медијски представљени као *Untermenschen* који су опасност за цивилизовани свијет. Сатанизација Срба као *анимализовање хуманог* означава, симболски и стварно, стављање Срба ван свих закона права и природе, што треба посматрати у контрасту са *хуманизовањем анималног*, наиме са „хуманитарном“ (!) дјелатношћу друштава за заштиту животиња с циљем да се животиње што више отргну од природних закона (којима без остатка припадају) и подведу под правне норме. Жртва нема права, осим да буде жртва у силом озакоњеном ритуалу свјетске моћи, чију светост – а то је уствари *интерес!* – не смије да ремети.

Такав контекст је изванредна прилика за пресигнацију историје, за њено најприје емотивно а потом и „чињеничко“ претумачење. Нацистички ратни злочини над Србима („стотину за једно!“) добијају неочекивану прилику за искупљење: пошто су дакле Срби злочинци онда они који су их убијали не могу бити злочинци. Жури се да се једва дочекана шанса искористи: *повратак на мјесто злочина* има функцију очишћења. Да би ова перверзија била савршена требало би колективно суђење Србима за ратне злочине одржати у Јасеновцу – српском Аушвицу. То би можда могло бити ‘коначно рјешење’ (Endlösung). *‘Јевреји’ се данас зову Срби.*

Вратимо се питању: Постоји ли праведан рат? Одговор на ово питање *фактички* је рефлектовање односа снага на план моралитета. Мора се изнаћи *морални* разлог за рат. Треба прикрити оно што ПЛАТОН неће да сакрије. Неколико редака након оног на почетку

---

¹⁴ О томе у вриједном и занимљивом чланку пише РАШКО РАДОВИЋ, „Логика мржње: Морфопсихологија сатанизације“, *Dialogue* vol. 1, № 4 (Paris, decembre 1992) 45-60.

наведеног става у ПЛАТОНОВИМ *Законима* (626b) каже се овако: „Ништа нам неће бити од користи ако нисмо надмоћни у рату. Јер ко буде побијеђен – сва његова имања прећи ће у руке побједника.“ Питање да ли постоји праведан рат прикрива чињеницу да се ратови обично завршавају тако што неко буде побијеђен а неко побједник. Допадљива мисао ЏОНА ЛОКА да се рат не може прекинути миром већ *правдом*¹⁵ могла би да буде тачна када би се о правди одлучивало изван сфере моћи. Потреба да се *праведним рјешењем* отклоне узроци рата природна је за једну заједницу за коју рат представља морални и егзистенцијални проблем, нарочито за заједницу чији је интегритет проблематизован. Међутим, оно што се стварно догађа нешто је сасвим друго. „Узроци“ рата су *рачуница рата*, тј. интерес осигуран силом. Зато је истина рата уствари однос снага. Истина је вишак у снази, вели МИШЕЛ ФУКО у већ поменутом тексту. Он истиче да историјско-политички дискурс истину и право види у односу снага, а субјекта који говори о праву и тражи истину искључује из философско-правне универзалности; припадност табору омогућава да се дешифрује истина: *дискурс рата и историје је пристрасни дискурс*. За ФУКОА није ријеч о томе да се историја просуђује према некој идеалној схеми, природном закону или Божијој вољи; поредак и институције су „закони осушене крви“ иза којих се налазе заборављене побједе и порази.

Пацифизам

Како умаћи релативизму овог становишта? Да ли питање праведности и истине рата формулисати можда овако: Које *вриједности* се ратом бране или нападају? Ово питање нам качи о врат проблем вриједносног релативизма и апсолутизма. Спор је толико теретан да

---

¹⁵ Види JOHN LOCKE, *Two Treatises of Government* (London 1690), A critical edition with an Introduction and apparatus criticus by Peter Laslett, Cambridge: At the University Press 1960: *The Second Treatise of Government* III 20 = *Две расправе о влади*, I-II, прев. К. Чавошки, Београд: Младост 1978, *Друга расправа о влади* III 20 (књ. II, стр. 20); упор. I. KANT, *Zum ewigen Frieden: Ein philosophischer Entwurf* I 1 (Königsberg 1795), *Gesammelte Schriften* (Akademie-Ausgabe), Bd. VIII, Berlin 1912, 343-344 = КАНТ, *Ум и слобода*, Београд 1974, 135-169: „Вечни мир“, 137-138.

га ја у овој прилици морам одмах скинути с врата. Али сви ћемо се сагласити да је *људски живот* неприкосновена вриједност. Сада се проблем може посматрати овако: Има ли човјек *право* да убије другог човјека? Да ли заповијест „Не убиј!“ може да важи у свим околностима и у сваком погледу? Да ли ова заповијест има *апсолутно* важење? – Потврдан одговор на ово питање садржан је у ставу *пацифизма*. Становиште пацифизма је уопште могућно и консеквентно тек уколико претендује на апсолутно важење. Релативизам пориче пацифизам. Свако морално вредновање захтијева универзализацију. Становиште пацифизма би се могло формулисати овако: Насиљу се не треба супротставити силом, ни када је у питању одбрана или казна. Или: Човјек не смије, под било којим околностима, убити другог човјека, без обзира на добро које би из тога проистекло или на зло које би се тиме спријечило.¹⁶

Оставимо сада по страни то што пацифиста тешко може да наведе било шта у прилог томе да би његова позиција могла значајно да утиче на исход рата или пак на отклањање његових узрока. Одложимо и причу у којој би пацифизам био терапија самоослобађања од одговорности, нирвана усред рата; и не само то: „пацифизам може бити једно од оружја агресивног рата“¹⁷. Задржимо проблем у теоријској равни, наиме: да ли пацифиста може захтијевати да његов став има универзално важење, да његово становиште важи апсолутно? Мислим да не може: ја наравно *имам право* да се не супротставим кршењу мог права, али *немам право* да од тог свог права чиним универзално право. Да ли би онда била валидна следећа формулација: Само пацифисти су *дужни* да се придржавају пацифизма. Ова циркуларност доводи у питање сам принцип пацифизма и његову дефинљивост: пацифизам је оно чега се придржавају пацифисти, а пацифисти су они који се придржавају пацифизма. Становиште пацифизма може међутим да буде

---

¹⁶ Упор. THOMAS NAGEL, *Mortal Questions*, Cambridge: CUP 1979, repr. 1990, 53-74: „War and Massacre“ (1972), espec. 56 = „Пат и покољ“, *Гледишта* XXVI/9-10 (1985) 205-223, нарочито 208.

¹⁷ KARL R. POPPER, *The Open Society and Its Enemies*, II: *The High Tide of Prophecy: Hegel, Marx, and the Aftermath*, London: Routledge 1945, ⁵1966 (1995), 244 = *Отворено друштво и његови непријатељи*, II: *Плима пророчанства: Хегел, Маркс и последице*, прев. Б. Глигорић, Београд: БИГЗ 1993, 292.

плаузибилно ако га схватимо као *моралну дужност* да док рат траје бринемо да се отклоне разлози за рат. Али: моралне дужности не могу бити везане за неку посебну групу људи. Мир је одувijek био општи политички и етички идеал, и *залагање за мир није везано само за пацифисте*. Нити пак сами пацифисти имају право да само за себе резервишу привилегију да се залажу за мир. Поготово не да се са својим осјећањем вишка надлежности понашају тако као да ускраћују право онима који стварно страдају у рату да буду против рата. Друга крајност, коју ја не желим да сугеришем, јесте да је залагање за мир реторички проблем, па се онда може рећи да се људи одлучују на рат ради мира, како вели АРИСТОТЕЛ (*Политика* VII 14. 1333^a 35; 15. 1334^a 15). Али ако саслушамо ПОПЕРА онда ће нам бити јасан смисао ове АРИСТОТЕЛОВЕ реченице: постоје *границе* разумног становишта као и толеранције, па се не може прихватити став по коме треба толерисати све, јер онда пристајемо да се поништи став толеранције; наиме, не постоји аргумент који би људе натјерао да чују аргумент, и не може се расправљати с љубитељем насиља јер ће он на аргумент одговорити метком уколико га не држимо под контролом помоћу пријетње противнасиљем. ПОПЕРОВА мотивација је јасна: *радије укинути конкретна зла него остварити апстрактна добра*, није срећа већ људска патња најхитнији проблем рационалне јавне политике, јер *патња и зло су увијек конкретни*.¹⁸

Уколико пацифизам није једна од медијски профилисаних улога у обмањујућем ратном карневалу, уколико такво залагање за мир није рола на пропагандној сцени режисера рата, уколико..., онда је пацифизам важан јер представља *противљење рату као природном стању*: пацифизам је онда покушај да се успротивимо оном стању чисте природности (стању инстинката и нагона) и природне (натуралне) рационалности (рационалног насиља и насилне рационалности) карактеристичном за рат. Онда пацифизам настоји да очува она начела моралности која рат ништи. Наравно, не чини то само пацифизам.

---

¹⁸ K. R. POPPER, *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge* (1963), London and Henley: Routledge & Kegan Paul ⁴1972, 355-363: „Utopia and Violence“ (1947) = ПОПЕР, *Претпоставке и побијања: Раст научног знања*, прев. Д. Лакићевић, Нови Сад 2002, 502-513: „Утопија и насиље“.

Прва философија: етика и политика

Ако је рат стање чисте анималне природности и функционализоване насилне рационалности, онда „*ратно стање суспендује морал*“ – управо то каже ЛЕВИНАС; *рат исмијава морал*: овај ЛЕВИНАСОВ увид је мemento против заборава да се ратно насиље не састоји толико у рањавању и разарању колико у *прекидању континуитета личности*.¹⁹ Тај прекид је заправо раскид с вјечношћу: рат нас лишава *обавезе према вјечности*; али рат ту обавезу такође намеће! Рат нас лишава *одговорности*; али рат истовремено повећава одговорност! *Одговорност?* – то је уствари свијест о одговорности или управо свијест о слободи: наиме свијест о томе да сами слободно бирамо сврхе које слободно слиједимо, како вели ГАДАМЕР у наведеном чланку. Рат доводи у питање то да је човјек одговоран као слободан. Али рат доноси слободу!

Чиста природност – враћам се на почетак да бих дошао до краја – јесте *судбинско стање* које је супротно слободи. Препустити се судбини – то значи не само *не бити слободан* већ и *бити неодговоран*. Давно је речено: „Етос је човјеку судбина“ (ХЕРАКЛИТ, фрз. 119: ἦθος ἀνθρώπῳ δαίμων). Одговорност је слободно изабрана „судбина“. Рат исмијава одговорност. Интелектуалци не могу изазвати или спријечити рат (ако то неко збиља мисли: или је заслијепљен или уображен), али **интелектуалци морају чувати одговорност**. За ту одговорност је понекад довољно *разумјети* историјске догађаје да се не би поново догодили.

*

АДОРНОВА забрана да се пише поезија након „Аушвица“ и овдје има дубок смисао. „Auschwitz“ је наравно метафора а не само поњемчено име једног пољског мјеста (Oświęcim). Да ли је могућно философско мишљење након „Аушвица“ или „Јасеновца“ – те наше такође смрћу

---

¹⁹ EMMANUEL LEVINAS, *Totalité et infini: Essai sur l'extériorité*, La Haye: Martinus Nijhoff 1961, ³1968, 5: „L'état de guerre suspend la morale...“ = *Totalitet и бесконачност: Оглед о екстериорности*, прев. С. Ћузулан, Београд 2006, 7.

обесмрћене метафоре? НЕ – уколико је прва философија АРИСТОТЕЛОВСКА метафизика која разматра бивствујуће као бивствујуће. ДА – уколико су *етика и политика* прва философија, уколико се умјесто безличног бивствовања мисли бивствујућа личност, њена слобода и одговорност.

Мислити одговорно и осјећати одговорност, то је предуслов за озбиљан разговор о грађанском рату у Југославији. Тај разговор тек треба да почне. Такав разговор се не води по дужности коју налажу дограбљене улоге, већ из унутрашње потребе и осјећања одговорности. Притом, наша различита увјерења и наше различите традиције не спречавају дијалог, па онда не треба да их отклонимо да бисмо могли да комуницирамо. Напротив, сваки озбиљан дијалог укључује идентитет онога који учествује у дијалогу. У супротном, дијалог је механичка размјена мишљења. Када говоримо о дијалогу, а ми то овдје искушавамо на својој кожи, морамо бити свјесни да не постоји некаква наивна и чиста сцена на којој се дијалог води. Дијалог се води у једном контексту у ком дјелује моћ. Знамо да се дистрибуција моћи обавља већ на нивоу језика.²⁰ Дијалог не смије бити ограничен само на елите које га у медијском простору симулирају. Све то у дијалогу морамо моћи да препознамо. – Увијек је добро да разговор почне што прије.

---

²⁰ Упор. нпр. KURT RÖTTGERS, „Diskursive Sinnstabilisation durch Macht“, in: JÜRGEN FOHRMANN, Hg., *Diskurstheorien und Literaturwissenschaft*, Frankfurt/M 1988, 114-133 = K. РЕТГЕРС, „Дискурзивно стабиловање смисла путем моћи“, *Реч: Часопис за књижевност и културу* бр. 44 (Београд, април 1998) 117-127.